

НІКІТІНА О. А.,асистент кафедри кримінального права і криміналістики
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-29>

ПРИЧИНИ ЗЛОЧИНІВ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті зроблена спроба дослідити погляди античних філософів на причини злочинів (у т. ч. злочинів, які вчиняються неповнолітніми). Автор дійшов висновків про те, що причини злочинів в античній філософії мали як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Крім цього, на думку автора, головним надбанням античних філософів є обґрунтування ними свободи волі людини у виборі нею злочинної поведінки.

Ключові слова: антична філософія, злочин, злочини неповнолітніх, причина злочину, свобода волі, покарання.

В статье сделана попытка исследовать взгляды античных философов на причины преступлений (в т. ч. преступлений, совершаемых несовершеннолетними). Автор пришел к выводам, что причины преступлений в античной философии имели как субъективный, так и объективный характер. Кроме этого, по мнению автора, главным достоянием античных философов является обоснование ими свободы воли человека при выборе им преступного поведения.

Ключевые слова: античная философия, преступление, преступления несовершеннолетних, причина преступления, свобода воли, наказание.

In the article attempted to explore the views of ancient philosophers on the causes of crime (including crimes committed by juveniles). The author concludes that the causes of crime in ancient philosophy have both subjective and objective character. In addition, in the author's opinion, the greatest asset of the ancient philosophers is justification of them free will of man in choosing his criminal behavior.

Key words: ancient philosophy, crime, crimes of minors, cause of crime, freewill, punishment.

У світі немає нічого, що виникає безпричинно,
отже, немає нічого випадкового.

Демокрит

Вступ. Для комплексного вивчення причин злочинів необхідно не лише дослідити їх сучасний стан, а й розглянути та проаналізувати історичний розвиток філософської думки, концепцій, поглядів та ідей щодо них. Проблеми існування злочинності й заходи боротьби з нею привертала увагу філософів, юристів, представників інших галузей знань ще зі стародавніх часів. Вагомий внесок у вивчення причин, причинності явищ і процесів, у т. ч. злочину і злочинності, зробили античні філософи. Саме завдяки працям таких відомих філософів, як Платон («Закони»), Аристотель («Метафізика», «Політика») кримінологія отримала ґрунтовні знання про причини злочину, які стали першовитоками, необхідними для дослідження цієї проблематики.

Вивчення злочинності та її причин має глибоке історичне коріння. Так, дослідженнями цієї проблематики займалися античні філософи Сократ, Платон, Аристотель, Енеїдем, Цицерон, Сенека, Гален, Плотін, Аврелій Августин та ін. У сучасних вітчизняних наукових працях історичний розвиток поглядів на причини злочину досліджений недостатньо. Дотичний аналіз філософських поглядів на причину злочину можна віднайти у працях О.М. Джужи, О.Ф. Іванова, Ю.Г. Александрова, А.І. Долгової, С.М. Іншакова, Ю.М. Антоняна. Більш детально це питання висвітлене у праці В.Ф. Асмуса «Антична філософія», де наведений детальний історичний розвиток філософської думки, що дає змогу дослідити погляди античних філософів на причину злочину.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поглядів античних філософів на причини злочину.

Результати дослідження. *Сократ* (бл. 469–399 рр. до н. е.) увійшов в історію як автор знаменитих настанов мистецтва жити на засадах раціонального знання. Хибні вчинки людей, повчав Сократ, породжуються лише незнанням, і ніхто не буває «злим» із доброї волі.

Серед провідних етико-соціальних засад суспільного життя Сократ вирізняє такі чесноти людини, як мужність, розважливість, дружбу, завзятість, справедливість тощо. Філософ не лише констатує зміст і спрямованість цих чеснот, а й розглядає їх, по-перше, в органічному взаємозв'язку, по-друге, через внутрішню суперечливість, через перехід цієї якості у свою протилежність. Настанова на розум, знання, мудрість як засади моральності суспільного життя – важливе надбання соціальної філософії. Пріоритет Сократа полягає не в тому, що він помітив ці засади. Про розум і мудрість говорили й багато інших мислителів до нього. Цінність філософії Сократа полягає в іншому: взаємозв'язок розуму, моралі та поведінки людей Сократ підніс до рівня провідного принципу організації соціальності. Пізніше до нього повернуться Вольтер і Ж.-Ж. Руссо, а ще пізніше – І. Кант. Учення Сократа про те, що той, хто знає, що таке добро, обов'язково чинить добро, а той, хто чинить зло, – або не знає, що таке добро, або творить зло з метою кінцевої перемоги добра, започаткувало тенденцію етико-раціоналістичного пояснення реалій соціального життя, його організації, функціонування та розвитку.

Сократ стверджував, що пізнати самого себе – це означає знайти поняття моральних якостей, спільних для всіх людей; упевненість в існуванні об'єктивної істини означає в Сократа, що є об'єктивні моральні норми, відмінність між добром і злом не відносна, а абсолютна. Сократ ототожнював щастя не з вигодою (як це робили софісти), а з добродієністю. Але творити добро можна, лише знаючи, в чому: лише та людина хоробра (чесна, справедлива тощо), яка знає, що таке хоробрість (чесність, справедливість тощо).

Отже, на думку Сократа, саме знання про те, що таке добро і зло, робить людей добродійними, адже знаючи, що добре і що погано, людина не зможе вчинити зло. Моральність – наслідок знання. Аморальність – наслідок незнання доброго.

Платон (бл. 428–348 рр. до н. е.) розглядав порушення законів як наслідок найбільшої хвороби держави. Одним із головних джерел цієї хвороби він вважав міжусобиці, наявність бідності та багатства. На його думку, злочини вчиняють люди, в чій душі вселилася ідея злочину. Основними ж факторами, які сприяють злочину, є розпещеність і ледарство (чому сприяє розкіш), а також почуття і бажання заподіювати зло (чому сприяє бідність). Платон вважав, що особиста доля людей фатально зумовлена якостями душі, винесеними з їх безтілесного існування [1, с. 35].

Із метою запобігання злочинам, на думку Платона, законодавець повинен був установити межі бідності й багатства. Якщо майно найзаможніших у чотири рази перевищує «статки» найбідніших, то це вже призводить до злочинності [6, с. 219]. Він розкрив негативну роль безкарності як однієї з основних причин проступків. Платон розглядає фактори, які можуть утримувати людей від порушення законів. До них належать: очікуване зло, що його заподіюють порушники закону; суспільна думка; моральність і звичка гідної поведінки та заохочення законослухняних громадян. Платон пропонував законодавцям, передбачаючи події, приймати закони та загрожувати покаранням для запобігання шкідливим учин-

кам. Ще одним фактором попередження злочинів Платон вважав виховання. Він говорив: «Під вихованням розуміється те, що з дитинства веде до добродетельності, змушуючи людину палко бажати і прагнути стати досконалим громадянином, уміючи справедливо підкорятися чи панувати. Люди, котрі отримали правильне виховання, стають хорошими, і не можна недооцінювати вихованість, оскільки вона – найпрекрасніше з того, що мають найкращі люди» [6, с. 115]. Платон називав вихованням добродетельність, що першочергово проявляється у дітей [6, с. 125]. Виховання є залученням і приведенням дітей до такого способу мислення, який визнаний законом правильним і в дійсній правильності якого переконалися на досвіді люди найбільш поважні, щоб душа дитини не привчалася радіти і сумувати всупереч закону і людям, котрі його дотримуються [6, с. 134]. Характеризуючи протиправну поведінку молоді, Платон стверджував: «Поміж інших лих найбільшим є розбещеність і зухвалість молоді, що проявляється в образах, зухвалості у ставленні до батьків, недбалому ставленні та порушенні громадянських прав» [6, с. 402].

Міркуючи про злочинність, свої висновки Платон ґрунтує на простих, але все-таки певних кримінологічних дослідженнях. У «Законах», наприклад, ми можемо знайти перелік мотивів убивств: на першому місці – прагнення до багатства; на другому – честолюбство; на третьому – прагнення приховати раніше вчинений злочин [6, с. 359–360]. Платон пропонував законодавцям установлювати закони, загрожувати покаранням для попередження шкідливих проступків і вбачав негативну роль безкарності як однієї з основних причин проступків.

Усі причини він поділяв на два види: обдаровані розумом, які призводять до прекрасного і доброго, а також позбавлені розуму, що викликають все випадкове і безладне [7, с. 529].

Отже, дослідивши філософські погляди Платона, ми дійшли висновку, що причинами злочинів є як об'єктивні фактори (міжусобиці, наявність бідності, безкарність), так і суб'єктивні (прагнення до багатства, честолюбство, прагнення приховати раніше вчинений злочин).

Аристотель (бл. 384–322 рр. до н. е.) вчення про чотири причини або начала виклав у своїй праці «Метафізика». Він вважав, що найбільш пізнавальними є перші начала і причини, оскільки через них і з них пізнається інше, а не вони пізнаються через собі підпорядкованих [2, с. 34].

Аристотель наголошував на тому, що необхідно вивчати першочергові причини, оскільки лише тоді ми говоримо, що цілком розуміємо те чи інше, коли думаємо, що нам зрозуміла його перша причина. Про причинні основи можна говорити в чотирьох значеннях: 1) по-перше, причиною ми називаємо сутність (οὐσία) і основу, в силу якої що-небудь є тим, чим воно є або чим було (τὸ τί ἦν εἶναι) – оскільки кожне «чому» зводиться до першої основи; 2) по-друге, причиною ми називаємо матерію (ύλη) і субстрат (ύλονείμενον); 3) по-третє, те, звідки починається рух (ἀρχή τῆς γε νέσεως); 4) по-четверте, протилежне їй, саме те, заради чого щось існує, благо, оскільки воно є метою будь-якого походження і руху [2, с. 37].

На різному значенні поняття «причина» засновано те, що одна і та сама річ має для себе декілька причин у різному значенні розуміння; причини у відношенні одна до одної є також причинами, але неодмінно в різних значеннях; одна і та ж річ в одному і тому самому значенні є спричиненням протилежного [2, с. 153].

У «Метафізиці» Аристотеля значення слова «причина» були охарактеризовані в назвах: *causa materialis*, *causa formalis*, *causa efficiens*, *causa finalis*, можуть бути названими загальними умовами буття, необхідними елементами кожної речі: з чого-небудь, як-небудь, силою чого-небудь і для чого-небудь усе у природі виникло, в душі або в історії здійснилося [2, с. 158]. Також філософ запропонував і такий поділ: можлива причина – це та, яка в ідеї своїй вже має наслідок як можливе; діюча причина – це приватний випадок ідеально можливої причинності. Можна сказати, що предметом науки служить причинність ідеальна (відшукування можливих причин), а спостерігається і піддається досвіду причинність діюча [2, с. 161].

Що стосується причин злочинів, то Аристотель зазначав, що вони коріняться в зовнішніх для злочинця умовах: безладі у державі; можливості легко сховати украдене; штучному нестатку, що виникає від надмірного багатства та дійсної, крайньої нужди бідняків; небажанні чи страху потерпілих звернутися зі скаргою; м'якості або віддаленості покарання;

підкупності суддів; необґрунтованих привілеях визначених соціальних прошарків і політичній безправності інших; національних суперечностях («різноплемінності населення») тощо. Він засуджує культ багатства, відзначаючи, що найбільше злочинів стається через прагнення до надлишку, а не через недолік предметів першої необхідності [3, с. 547]. Він говорив, що люди надмірно багаті найчастіше стають нахабними й остаточними мерзотниками; люди ж у край бідні – негідниками і дрібними мерзотниками [4, с. 398].

Отже, виходячи зі вчення про загальні умови буття, Аристотель дослідив і причини злочинів, які вбачав у негативних зовнішніх для злочинця умовах. Особливу увагу мислитель приділяв такому фактору, як багатство, що, на його думку, викликає різкий соціальний поділ і призводить до вчинення протиправних діянь.

Грецькі стоїки (Зенон Кітійський, Клеанф, Арістон Хіосський, Аркесілай, Хрисіпп). Учення стоїків про причинність передбачає уявлення про світовий процес як єдиний. Все у світі відбувається з єдиного джерела сил. Тільки в абстракції можуть бути розрізнені в першоматерії діючий причинний і пасивний матеріальний моменти. У точному та власному сенсі причинами можуть бути тільки тіла, а здійснювати причинні дії можуть тільки вищі елементи: вогонь, повітря і змішана з них «пневма».

Подібно до того, як діючим фактором завжди може бути тільки тіло, так завжди повинно бути тілом і те, що випробовує дію. Однак результатом причинного впливу завжди може бути тільки дещо нетілесне: причинна дія полягає тільки в тому, що тіло приводить інше тіло в положення або рух, породжує в ньому деяку зміну.

Від причин у власному розумінні стоїки відрізняють обставини, за відсутності яких дія не настає. Між причиною і наслідком не може бути ніякої взаємодії [4, с. 463]. Кожна причинна дія відбувається тільки згідно з певними законами природи. Звідси виникає уявлення про необхідну послідовність причинно-зумовлених дій. У цю необхідну послідовність входять всі окремі явища, в т. ч. і всі цілком довільні дії живих створінь.

Носієм єдиного причинного зв'язку всіх процесів, що відбуваються у світі, є єдина «пневма» або рок (фатум), тобто зведені в єдине чотири види причин, введених в онтологію Аристотелем: причина матеріальна, динамічна, логічна, цільова [4, с. 464]. Згідно з ученням стоїків, люди помиляються не тому, що їх із необхідністю втягують у це зовнішні причини. Вони говорили, що від нас не залежить тільки те, які до нас надходять уявлення, але те, як ми поставимося до них, залежить цілком від нас самих. Причина недостовірної або помилкової думки та поведінки – у надмірно швидкій згоді із недоведеними уявленнями [4, с. 456].

Отже, грецькі стоїки вивчали не лише причини злочинів, а й причинний зв'язок, що є необхідною ланкою між дією та наслідком. Згідно з їхніми поглядами, людина вчиняє злочин, керуючись власною волею, а не під дією об'єктивних факторів.

Енесідем (сер. I ст. до н. е.) під причиною розумів те, завдяки чому, коли вона діє, відбувається певна дія. Причини бувають: 1) «ті, що містяться у собі», тобто ті, за наявності або за існування яких дія відбувається і зі знищенням яких дія знищується; 2) «співспричиняючі», тобто ті, що вносять для виконання дії рівну з іншим спричиненням силу; 3) «взаємодіючі», тобто ті, що вносять із собою силу, злегка полегшуючу виконання дії [4, с. 412].

Аналізуючи поняття причини у всіх її видах, Енесідем дійшов скептичного висновку, згідно з яким однаково вірогідно як і те, що причина існує, так і те, що її не існує [4, с. 412].

Причина існує, оскільки, якби її не було, все могло би походити зі всього, причому як заманеться: коні могли б народжуватися від мишей, слони від мурах, у єгипетських Фівах міг би йти сильний сніг чи дощ і т. д. Якби причина не існувала, то неможливо було б зрозуміти, як би відбувалося збільшення, зменшення, народження і смерть, узагалі рух, кожне з фізичних і духовних діянь, керування всім навколишнім світом і все інше [4, с. 412].

Якби причина могла існувати, то вона повинна була би співіснувати зі своєю дією або існувати раніше від своєї дії або ж існувати після неї. Але жоден із цих випадків неможливий, оскільки кожен містить у собі протиріччя щодо поняття причини [4, с. 413].

Отже, на думку Енесідема, якщо вірогідні аргументи, згідно з якими доводиться визнати існування причини, то такими ж вірогідними є і ті, згідно з якими причина немож-

лива. Тому необхідно утримуватися від будь-якого судження про існування причини, однаково визнаючи як те, що причина є, так і те, що її немає.

Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) найважливішими джерелами злочинів вважав нерозумні та жадібні пристрасті до зовнішніх задовольень, неприборкану необдуманість прагнення задоволення, а також надію на безкарність. Визнання важливості покарання переслідує мету і загальної, і приватної превенції, що забезпечує безпеку суспільства. Проте, як зазначав Цицерон, покарання має відповідати не тільки завданій шкоді, а й суб'єктивній стороні діяння, а суддя зобов'язаний бути пов'язаним законами [5, с. 9].

Отже, **Марк Туллій Цицерон** убачав причину злочину у прагненні людини до задовольень, визнавав важливість покарання, яке, на його думку, має відповідати суб'єктивній стороні протиправного діяння.

Сенека (4 р. до н. е. – 65 р.) вважав усіх людей рівними. Усі люди – члени єдиного світового цілого, всі люди, безумовно, рівні між собою, навіть злочинці – такі самі люди. Перед людиною відкриті нескінченні шляхи удосконалення, тож унаслідок наполегливого прагнення до добра добро неодмінно отримає перемогу над злом. Він засуджував гнів, закликав до ласки і всепрощення, проповідував милосердя і любов до ближнього [4, с. 493]. Взагалі римські прозаїки та поети багато уваги приділяли злочинам, а їхні думки впливали на юристів, політиків. **Горацій** і **Вергілій** серед мотивів і причин злочинів називали насамперед користолюбство. Далі йшло честолюбство, прагнення до почесей чи, як говорив **Ювеналій**, «до пурпуру». Згадувалися гнів, гордість, злість, навіть жадоба крові. **Лукрецій** відзначав страхітливую бідність народу як причину злочину [5, с. 10].

Отже, аналіз поглядів римських мислителів дав можливість зробити висновок, що причина злочину криється у суб'єктивних чинниках, тобто у внутрішньому ставленні людей до норм суспільного життя та до їх порушення.

Значущими для історії кримінології є ідеї римського лікаря Галена, який у II ст. до н. е. визначив вплив зловживання алкоголем на вчинення злочинів. Гален говорив про необхідність знищення вроджених злочинців. Причому вважав, що необхідно робити це з тих самих міркувань, за якими винищуються скорпіони і гадюки, а не з помсти. Обґрунтування **Плотіном** у III ст. неоплатонічного вчення про особу, розвинене потім **Аврелієм Августиним**, привело до створення основ концепції свободної волі, відповідно до якої людина вільна у своїх вчинках і лише під впливом злої волі або злих сил, що вселилися у неї, вчиняє злочин. Августин намагався зрозуміти і пояснити феномен зла, яке є применшенням добра. За Августиним, усі перемоги зла над добром мають тимчасовий характер: «Злочин є хибним рухом душі». Він вважав, що зло не призводить до повного зникнення добра в індивіді, у злочинців воно лише значно зменшується, але це зменшення має зворотний характер. Збільшення ж добра в людині не настане внаслідок заподіяного їй зла [1, с. 35].

Із вищенаведеної думки випливає, що причина злочину полягає у впливі зовнішніх сил (злої волі або злих сил), які зрештою схиляють людину до вчинення протиправних діянь.

Висновки. Дослідивши причини злочинів у поглядах античних філософів, автор дійшов таких висновків:

1. Причини злочину в античній філософії мали як суб'єктивний, так і об'єктивний характер.
2. Причини злочину, які мають суб'єктивний характер: аморальність, честолюбство, прагнення до багатства, зловживання алкоголем, гнів, гордість, злість, пристрасті до отримання задовольень та ін.
3. Причини злочину, що мають об'єктивний характер: міжусобиці в державі, наявність бідності, безкарність, безлад у державі, підкупність суддів, національні суперечності та ін.
4. Саме в античній філософії вперше обґрунтовується існування свободи волі людини у виборі злочинної поведінки.
5. Вважаємо, що результати дослідження поглядів античних філософів щодо причин злочинів (у т. ч. і злочинів, які вчиняються неповнолітніми) дали поштовх до подальшого вивчення як причин злочинів загалом, так і причин злочинів неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. Москва : Логос, 2004. 448 с.
2. Аристотель. Метафизика / перевод с греч. П.Д. Первова, В.В. Розанова. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. 232 с.
3. Аристотель. Политика. *Сочинения* : в 4 т. Москва, 1983. Т. 4. 551 с.
4. Асмус В.Ф. Античная философия : учебное пособие. Москва : Высш. школа, 1976. 544 с.
5. Криминология : учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. Москва : Норма, 2005. 912 с.
6. Платон. Законы. *Сочинение* : в 3 т. Москва, 1972. Т. 3, ч. 2. 412 с.
7. Платон. Сочинения : в 4 т. Т. 3. Ч. 1 / под общ. ред. А.Ф. Loseva, В.Ф. Asmusa ; пер. с древнегреч. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. 752 с.

ОСТАПЧУК Л. Г.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної пенітенціарної
служби)

УДК 343.9.01

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-30>

**КРИМІНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ОРГАНІВ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено дослідженню кримінологічної моделі функціонування органів пробації в Україні. Проведено її видову класифікацію, сформовано авторське визначення поняття «кримінологічна модель», проаналізовано її основні структурні елементи із зазначенням емпіричних даних.

Ключові слова: кримінологічна модель, моделювання, органи пробації, злочинність.

Статья посвящена исследованию криминологической модели функционирования органов пробации в Украине. Проведена ее видовая классификация, сформулировано авторское определение понятия «криминологическая модель», проанализированы ее основные структурные элементы с указанием эмпирических данных.

Ключевые слова: криминологическая модель, моделирование, органы пробации, преступность.

The article is devoted to the study of the criminological model of the functioning of the probation bodies in Ukraine. Its species classification was determined, the author's definition of the concept of "criminological model" was formulated, and its basic structural elements were analyzed with empirical data.

Key words: criminological model, modeling, probation bodies, crime.

